

Bent Jul Nielsen:

Signalement af vendelbomålet

Det er et dristigt forehavende på nogle få sider at ville give et signalement af en dialekt, en landsdels særlige sprogform. En sådan skildring skulle jo gerne kunne vække en vis glæde (genkendelsens!) hos de læsere der selv taler sproget, men også helst kunne vække interesse hos dem der ikke gør det. Endelig ville det jo ikke være så ringe hvis begge typer af læsere kunne finde noget de ikke vidste eller ikke havde tænkt over før, måske ligefrem noget at undre sig over.

Vanskeligheden ved en sådan opgave består også i at det er nødvendigt at skrive om bl.a. lydforhold og grammatiske forhold, og det er jo noget som de fleste mennesker normalt ikke giver sig så meget af med, og som de måske heller ikke finder så forfærdelig morsomt (men det kunne jo være at Jysk Ordbogs korresponderende medarbejdere i denne henseende er lidt af en undtagelse).

Til karakteristikken hører også noget om ordforrådet; hvert dialektområde har en vis portion særlige ord som det er mere eller mindre alene om – selvom det selvfølgelig står fast at langt de fleste ord er fælles, enten for hele det danske område eller i hvert fald for en stor del af det.

Endelig er der nogen der vil mene at det allervigtigste lokale særpræg er noget helt andet; det er snarere måden at bruge sproget på: den særlige stil, underfundighed, lune osv., eller den særlige stemmeføring. Alt dette kommer jo også til udtryk gennem sproget. Men man kommer ikke uden om at de sikre, de objektive dialektgrænser er dem man finder ved at undersøge ordenes udtale og bøjning; det er ganske vist ikke alle grænser der falder sammen, men en del af dem gør, og under alle omstændigheder giver kendskabet til disse grænser mulighed for at give en ret præcis samlet karakteristik af dialekten i et bestemt område.

Vi vil begynde med de enkelte lyde, derefter se lidt på nogle grammatiske forhold og til sidst komme ind på ord og ordforråd.

Lydene

Lad os først se på Vendelbomålets (Vbm.) selvlyde, vokalerne. Her finder vi nogle ejendommeligheder som jeg næsten ville tro at selv vendelboerne kan blive forundret over: Der er noget der tyder på at Vendelbomålet har det mest righoldige vokalsystem i hele verden! Dette skal ikke forstås sådan at der er flere lydnuancer i Vbm. end i alle andre sprog og dialekter, for ethvert sprog har i en vis forstand en uendelighed af nuancer i løbende tale. Men i Vbm. er der flere afgørende lyd-forskelle i funktion end man ellers kender til.

Hvordan kan man finde ud af hvilke lydforskelle der er i funktion? Det lader sig gøre – sagt kort – ved at sammenligne ord der ligner hinanden, men alligevel ikke er helt ens. – F.eks. skal vi i vores Vendsysselalfabet have både *y* og et *ø*, for der er forskel på *lyst* '(det er) lyst' og *løst* '(have) lyst (til)'. – Vi skal også f.eks. kunne angive at en lyd er lang (det kan gøres med en prik efter lydtegnet), for der er forskel på f.eks. *ka:j* 'kande' (med langt *a*) og *kaj* 'kan' (med kort *a*). – Det skal også kunne angives at en lyd har "stød" (hertil bruges apostrof: '), for der er f.eks. forskel på *hæj'jer* '(mine) hænder' og *hæjjer* '(det) hænder'; der er også forskel på f.eks. *di'l* 'del' og *di'l* 'dele'.

Hvad angår Vendelbomålets vokaler kan man som sagt påvise at der er et meget stort antal. Det følgende skema gælder for nordligt Vendelbomål (og jeg sender her en hilsen til fhv. gårdejer og sognefoged Andreas Jensen i Tornby, som er min vigtigste hjemmelsmand for dette område),

korte			lange			lange og glidende		
<i>i</i>	<i>y</i>	<i>u</i>	<i>i·</i>	<i>y·</i>	<i>u·</i>	<i>ij·</i>	<i>yj·</i>	<i>uw·</i>
<i>e</i>	<i>ø</i>	<i>o</i>	<i>e·</i>	<i>ø·</i>	<i>o·</i>	<i>ee</i>	<i>øø</i>	<i>oo</i>
<i>æ</i>	<i>ø</i>	<i>å</i>	<i>æ·</i>	<i>ø·</i>	<i>å·</i>	<i>ææ</i>	<i>øø</i>	<i>åå</i>
<i>æ</i>			<i>æ·</i>					
<i>ä</i>	<i>ö</i>	<i>å</i>	<i>ä·</i>	<i>ö·</i>	<i>å·</i>			
	<i>a</i>				<i>a·</i>			

Der er altså ialt 37 vokaler, når man regner de korte og de lange hver for sig, og når man tager hensyn til de “glidende” som står anført yderst til højre (dem vender vi tilbage til). Til sammenligning kan det oplyses at man for dansk rigsmål og for de fleste andre danske dialekter plejer at regne med et antal af 20-22.

Er det virkelig nødvendigt med så mange tegn? Ja, ingen kan vel undre sig ved at læse vandret i skemaet; det er klart at man har f.eks. både *e*, *ø* og *o* (*lest* ‘list’, *løst* ‘lyst (til)’, *wost* ‘ost’).

Det er den lodrette dimension der kan virke overraskende, men her er nogle eksempler der viser at skemaet ikke er overdimensioneret:

<i>y</i>	<i>lyst</i>	‘(det er) lyst’				
<i>ø</i>	<i>løst</i>	‘(have) lyst (til)’				
<i>ø</i>	<i>løst</i>	‘(det sidder) løst’				
<i>ö</i>	<i>stöst</i>	‘størst’				
<i>u</i>	<i>sku</i>	‘skyde’				
<i>o</i>	<i>no</i>	‘nu’	<i>sol’</i>	‘solen’		
<i>å</i>	<i>skå</i>	‘skud’	<i>sål’</i>	‘(rense)sold’		
<i>å</i>	<i>så</i>	‘(kom) så’	<i>skål’</i>	‘skallen’		
<i>i</i>	<i>wil’</i>	‘vild’				
<i>e</i>	<i>sel’</i>	‘sild’	<i>wej’</i>	‘vind’		
<i>æ</i>	<i>hæ’l</i>	‘held’	<i>wæj’</i>	‘vejen’		
<i>æ</i>			<i>wæj’</i>	‘vend’	<i>tæj’jen</i>	‘tænderne’
<i>ä</i>	<i>häl’</i>	‘hælen’			<i>täj’n</i>	‘tegn’
<i>a</i>	<i>hal’</i>	‘halv’	<i>taj’</i>	‘tand	<i>taj’jen</i>	‘tanden’

Der er altså brug for alle de 14 tegn der står for korte vokaler. På lignende måde kan man vise at der også er brug for de tilsvarende 14 lange vokaler. Endelig bliver der – i det nordlige Vendsyssel – brug for de ni tegn der i skemaet kaldes “glidende”. De er her skrevet på samme måde som i Arne Espegaard’s Vendsysselsk Ordbog. At disse tegn er nødvendige kan demonstreres med følgende eksempler:

tij’n ‘tiden’ lyder anderledes end *ti’n* ‘ten’

<i>tjij·l</i>	‘kedel’	lyder anderledes end	<i>tji·l</i>	‘kedlen’
<i>dyj·n</i>	‘dyne’	- - -	<i>dyn</i>	‘dynen’
<i>tyj·r</i>	‘tøj·r’	- - -	<i>ty·r</i>	‘tyr’
<i>huw·s</i>	‘huse’	- - -	<i>hu·s</i>	‘hose’
<i>skuw·r</i>	‘skur’	- - -	<i>sku·r</i>	‘skyder’
<i>preek</i>	‘prædike’	rimer ikke på	<i>kre·k</i>	‘krikke’
<i>løøst</i>	‘læste’	- - -	<i>fø·st</i>	‘først’
<i>toos</i>	‘Tårs’	- - -	<i>to·s</i>	‘tudse’
<i>hææ·l</i>	‘hæle’	lyder anderledes end	<i>hæ·l</i>	‘hælde’
<i>høø·n</i>	‘høne’	rimer ikke på	<i>skø·n</i>	‘skødet (på ejendommen)’
<i>kåål</i>	‘karle’	lyder anderledes end	<i>kå·l</i>	‘kolde’

Når vi kommer til sydligere vendsysselske egne (f.eks. til Stenum – her en hilsen til fhv. gårdejer Mads Rykind Madsen) mangler de seks af de ni “glidende” vokaler, men *ij·*, *yj·* og *uw·* findes også der.

Meget karakteristisk for Vendelbomålet (men også her med visse forskelle på den nordlige og den sydlige del) er det at vi i en mængde tilfælde finder lange vokaler hvor både rigsmålet og de fleste jyske dialekter uden for Vendsyssel har korte vokaler. Det hedder *ra·m* ‘ramme’, *o·ng* ‘unge’, *ka·s* ‘kasse’ i stedet for (som f.eks. i vestjysk) *ram·*, *ong·*, *kas*. Dette finder vi mest i de ord der har tabt et *e* i slutningen (rigsmålet og skriftsproget har jo *-e* i disse ord); men det hedder i øvrigt også *ha·m* ‘ham’, *dä·m* ‘dem’, *tjä·p* ‘kæp’ og *fä·k* ‘fik’, så det hænger altså ikke altid sammen med tab af *e*.

De fleste af de lydforhold vi ellers finder i vendsysselsk på vokalområdet adskiller sig ikke fra forholdene i de andre dialekter nord for Kongeåen. Når man f.eks. har langt å i fader og (en) lade eller langt o i gås og kål er det ikke noget specielt for Vbm.; men vi kan nævne nogle specielle tilfælde som Vendsyssel er ene om: *lu·t* ‘løfte’, *spu·t* ‘spytte’, *fu·l* ‘fylde’, *rø·t* ‘rotte’, *kløster* ‘kloster’, *lø·tj* ‘lugte’, *rø·st* ‘ruste’, *rø·l* ‘rulle’, *fly·w* ‘flue’, *tøt* ‘tot’ (græs), *sku* ‘skyde’, *ma* ‘må’, *sjøw* ‘sjov’, *löwwen* ‘låne’.

Så er der jo også medlydene, konsonanterne. Og her har Vendelbomålet jo absolut også nogle særlige træk, som vel oven i købet er mere almindeligt kendte end vokaltrækkene, fordi de er nemmere at iagttage.

Vendelboerne – og andre nordjyder – siger *t* på en særlig måde, når det står forrest i et ord. Det er et “tyndt” *t* med tungespidsen langt fremme, f.eks. at tabe: *ta·b*; det er meget forskelligt fra københavnernes meget “tykke” og *s*-agtige *t*: *t^sa·be*. Også inde i ordet er der forskel på Vbm.’s *t*-lyd og den tilsvarende lyd i mange andre former for dansk. De fleste danskere siger *nedden* ‘nitten’ nærmest med en *d*-lyd, men en vendelbo siger som regel *t* så det kan høres: *netten*; på lignende måde *p* og *k* over for *b* og *g*, i ord som koppen: *kåppi* (rigsdansk *kåbben*), sukker: *sokker* (rigsdansk *sogger*).

Mens vi er ved *t* kan vi omtale vendelboernes særlige *tj*-lyd der optræder på mange forskellige måder. Dels forekommer den i ord hvor andre dialekter har *k*: *tjön* ‘køn’, *tje·j* ‘kende’ (men ikke altid: *ka·g* ‘kage’). Dels forekommer den i forbindelse med *n* og *l* i f.eks. *we·ntj* ‘vente’ og *såltj* ‘salt’. Så forekommer den i stedet for skriftsprogets *-gt* i ord som *knættj* ‘knægt’ og *slatjer* ‘slagter’. Endelig forekommer den i stedet for rigsmålets *stød* i ord som *fritj* ‘fri’ (rigsdansk *fri*) og *syttj* ‘sy’ (rigsdansk *sy*). *tj*-lyden kan undertiden blive noget *sj*-agtig: *sjyr* ‘køre’, *entsj* ‘ikke’.

Det må også nævnes at ligesom Vbm. har *tj* i stedet for *k* i køre, kirke (osv.), så har man *j* i stedet for *g* i mange ord: *ji·l* ‘gilde’, *jæs* ‘gæs’, nogle steder (langt mod nord og i det sydøstlige hjørne) har man dog *dj*: *dji·l*, *djæs*. Disse udtaler kendes så godt som ikke andre steder i Jylland. Men mærkeligt nok findes de igen når man kommer til Bornholm (og Sverige). Det plejer man at forklare med at det er nogle meget gamle udtaleformer som er forsvundet i det meste af Danmark, men er bevaret i nogle yderområder. Det gælder for resten mange af de vendsysselske udtaler af konsonanter.

At *h* kan høres i *hjalp* ‘hjalp’ og *hwittj* ‘hvid’ (altså foran *j* og *w*) er et almindeligt jysk træk (bortset fra Sønderjylland). At der altid siges *w* i begyndelsen af et ord (og aldrig *v*): *wæ·* ‘vide’, *war* ‘var’, er nordjysk, ikke alene vendsysselsk.

Men at Vendelbomålet har *j* i ord der staves med *-nd*: *spaj* ‘spand’, *fe·j* ‘finde’, er noget meget karakteristisk. Ganske vist kan vi finde noget lignende i det meste af Hanherrederne og i dele af Himmerland (for slet

ikke at tale om Fyn og Lolland-Falster), men i alle disse andre dialekter er der foruden *j*-lyden en tydelig næselyd (“snøvlen”) til minde om den *n*-lyd der har været der en gang. Foruden i *nd*-ordene finder vi også *j* i *dæj*, ‘den’, *haj* ‘han’ og enkelte andre der ikke staves med *-nd*; men hovedreglen er klar nok, hvad enhver vendelbo vil kunne attestere.

Til sidst bør vi vel nævne at selv om Vendelbomålet i de fleste tilfælde “mangler” *d* inde i et ord (f.eks. *skrær* ‘skrædder’, *uw* ‘ude’), så findes lyden i særlige forbindelser: *mäd’de sam* ‘med det samme’, *de jød’der* ‘det gør der’, *jeipåd’dem* ‘på dem’.

Grammatikken

Her vil vi nævne en ejendommelighed, som gælder Vendsyssel på nær den sydvestlige del (dvs. den vestlige del af Kær herred og størstedelen af Hvetbo herred). Vendelbomålet har bevaret den gamle opdeling af navneordene i tre køn: hankøn, hunkøn og intetkøn. Dette system er bevaret også i andre danske dialekter (og f.eks. i islandsk og tysk), men inden for det jyske område er Vendsyssel, Samsø og til dels Djursland ene om dette træk.

De tre køn viser sig på følgende måde:

hankøn	hunkøn	intetkøn
<i>i kat</i> ‘en kat’	<i>en skåw’l</i> ‘en skovl’	<i>e træj</i> ‘et træ’
<i>katti</i> ‘katten’	<i>skåw’len</i> ‘skovlen’	<i>träj’je</i> ‘træet’

Hovedreglen er altså at kendeordet – både når det står foran (“ubestemt form”) og når det står bagefter navneordet (“bestemt form”) – hedder *i* i hankøn, *en* i hunkøn og *e* i intetkøn. I intetkøn finder vi dog også *t* i bestemt form: *tjøt* ‘kødet’, og i ubestemt form har man nogle steder *a*: *a træj* ‘et træ’. Derudover er der en del uregelmæssige (sammentrukne) former, både af hankøns- og hunkønsord; f.eks.:

<i>maj</i>	‘manden’	<i>mø’l</i>	‘møllen’
<i>huj</i>	‘hunden’	<i>kwå’n</i>	‘konen’
<i>sol’</i> eller <i>swål’</i>	‘solen’	<i>hö’n</i>	‘hønen’

Også nogle af stedordene (min, din, sin, en) kan vise hvad køn et ord har, f.eks.

mej' kat 'min kat' (hankøn)
mi'n skåw'l 'min skovl' (hunkøn)
met longkläj 'mit lomme(tør)klæde' (intetkøn)

Når man bruger ordet *en* om personer, er det således at *jej'* altid vil være brugt om en person af hankøn, *jän'* om en person af hunkøn, mens *jet* kan bruges når kønnet er ukendt eller underordnet, f.eks. 'vi skal have *jet* til at trække rullen'.

Bestemt kendeord i flertal er normalt *en*: *drängen* 'drengene', *hyw'len* 'hjulene', men også her træffer vi på sammentrukne former: *bön'* 'børnene', *bjän'* 'benene', *ål'* 'ålene'.

En tekst

For at se nogle af de nu omtalte vendsysselske dialekttræk i funktion kan vi betragte følgende lille historie der er indtalt på bånd i 1969 og her skrevet ned med den form for lydskrift som er brugt i det foregående, og som iøvrigt er lagt meget nær op ad lydskriften i Vendsysselsk Ordbog.

(En købmand fortæller:)

1 *så wad'der åsse jej' gång', daw'we a på wartuw'r i min gam*
 2 *mel bij'l, å da war där jo entj så'n sneplå'w som no. a sku*
 3 *bæær sa'geren så'nt frå wæj' ni'r på gooren, å så lät a bij'*
 4 *len stoo' å'p we wæj'.*
 5 *å så traf e sä dæj' gång' a kommer tem'men bij'l daw'we*
 6 *der kommen i bette maj' som war så fårskrækkele gal' på mä.*
 7 *dewwe noo så umeeskli så gal' haj war påm'me.*
 8 *dewwe jej' der skyltj mä no pä'ng, å haj swåwwelt å*
 9 *skjæ'ltj å dju'r we poo'e, å dä djik så' e stök titj mä de,*
 10 *å a ku jo entj kom te' å sæ'j nooe.*
 11 *män så sen haj tij' ste'l, så såå a: "hjal'mer, do' e bet*
 12 *te å grem' å gal' å dom' å hywwelbjänt å skeegek", såå a.*
 13 *å så sat am'me ej' i bij'len å så tjyr a.*

Oversættelse:

Så var der også en gang, da var a på varetur i min gamle bil. Og da var der jo ikke sådan sneplove som nu – a skulle bære sagerne sådan fra vejen ned på gårdene, og så lod a bilen stå oppe ved vejen.

Og så traf det sig, den gang a kommer (tilbage) til min bil, da var der kommen en bitte mand som var så forskrækkelig gal på mig. Det var noget så umenneskeligt så gal han var på mig.

Det var en der skyldte mig nogle penge, og han svovlede og skældte og gjorde ved på det, og der gik så et stykke tid med det, og a kunne jo ikke komme til at sige noget.

Men så siden (dvs. da) han tav stille, så sagde a: "Hjalmar, du er bitte og grim og gal og dum og hjulbenet og skægget!", sagde a.

Og så satte a mig ind i bilen, og så kørte a.

Vi kan nu bruge ordene i teksten til at demonstrere nogle af de træk der er nævnt i det foregående:

Lange vokaler i stedet for korte, i ord der har tabt et slutnings *-e*: *plå·w* (2), *å·p* (4), *sæ·j* (10), *ste·l* (11), *pä·ng* (8), *sky·ltj* (8).

j i ord der staves med *nd*: *maj'* (6), *ej'* (13), foruden *dæj'* (5), og *haj* (7), jvf. ovenfor.

Altid *w* i begyndelsen af et ord: *wæj'* (3), *we* (9), *war* (7).

tj svarende til *k* eller til stød: *tjy·r* (13); *titj* (9).

dj svarende til *g*: *djik* (9), *dju·r* (9). Når der er *dj* og ikke *j* her, kan vi altså vide at vi er i det allernordligste Vendsyssel – eller i det sydøstlige hjørne, men det er der andre ting der viser at vi ikke er, f.eks. det følgende punkt (jvf. om 2 og 3 køn s. 30).

Navneordenes køn: *i bette maj'* (6): kendeordet *i* viser at mand er hankøn; *wæj'* 'vejen' (3): 'vej' er hankøn, men *wæj'i* er trukket sammen til *wæj'*; *bij'len* (3): 'bil' er hankøn; *e støk* (9): 'stykke' er intetkøn; *jej' gång'* (1): *jej'* (ikke *jän'* eller *jet*) viser at gang er hankøn; *jej'* (8) viser at det er en mand der er tale om; *min .. bij'l* (2) viser også at 'bil' er hankøn (hvis det var hankøn ville det hedde *mej* (ell. *mi*) *bij'l*).

Ordene

Når man betragter ordene, ordforrådet, i sådan en tilfældig tekst, må man vel først og fremmest hæfte sig ved at der bruges stort set de samme ord som i alle andre slags dansk.

Det eneste der måske springer i øjnene her er at der siges *bitte* i stedet for *lille* men det gælder nu en meget stor del af Jylland, nemlig rundt regnet den del der ligger nord for linjen Skjern Å-Horsens.

Men det forhindrer jo ikke at der kan nævnes en del ord der bruges i Vendelbomålet, men som ikke er almindeligt kendt i rigsmålet. Her følger et lille udvalg. Ikke alle disse ord er begrænset helt og holdent til Vendsyssel; nogle af dem findes i større eller mindre udstrækning i tilstødende områder. For øvrigt er det heller ikke alle ordene der bruges over hele Vendsyssel. Udvalget må nødvendigvis blive noget tilfældigt, da dette emne er omfattende og vanskeligt at systematisere, men læs videre i Vendsysselsk Ordbog!

Vi kan først nævne nogle ord fra forskellige betydningsområder:

Bevægelse o.lign.

hippe (*he:p*) 'flytte sig lidt'; hække (*hø:k*) 'flytte sig lidt eller sætvis'; rejse (*ræ:s*) 'rejse, tage af sted' (det behøver ikke at være ret langt!); rejse (*rees*) 'rejse noget op'; hytte (*hyt*) 'kaste'; svitte (*swe:t*) 'smutte' (smlgn. svitsko); fas, fjas ell. juks 'pludselig bevægelse, (give et) sæt (i én)'; sprætte (*spre:t*) 'spjætte, sprælle'.

Handling, adfærd o.lign.

gøgle (*jøggel*) 'kludre med noget'; pirre (*perre*) 'drille'; være (*tra:tje*) 'uenige' (vist egentlig trædeagtige); en masse ord for en sløset eller pjattet person, f.eks. hjab, hjag, hjabreskank, hjabrigant, hjadregås, pøleskank; men man kan også have huen ad sit arbejde (*håw'wi ä set arbitj*) eller have sin andagt ved noget, og det er naturligvis noget positivt. Så kan man også være stikken 'stivsindet', eller man kan gå og sprage eller prannisse 'vigte sig'; man kan være nybrætten 'nysgerig', hedrøvet (*hierøwwe*) eller heppen 'forhippet' – eller det modsatte: spag el. tålig (*tålle*) 'skikkelig'. Er man kræsen kan det udtrykkes på mange måder, f.eks. hæsken, kraphalset, vammelkroppet.

Fornemmelser.

Her må vi nævne at i Vendsyssel 'myler' fingrene (efter kulde), mens de ellers som regel i Jylland 'pregler'.

Følelser, tilbøjelighed.

led af (*li' å*) 'træt af'; harmt 'ked af det'; hviptal el. pikond (*pekuj'*) 'gal i hovedet'; spe 'vred, gnaven'; tåbelig (efter, med) 'tosset efter'; 'at have lyst til' kan udtrykkes f.eks. ved ordene lysten i, higen efter, henten ('begærlig').

Vurderinger.

'Godt' og 'skidt' omtales tit som svært og vagt, men der er selvfølgelig andre betegnelser; det man ikke bryder sig om er i hvert fald ledt (*li't*) ell. liderligt (*li'rle*) – det være sig vejr, lugt, snak eller hoste. Ting af dårlig kvalitet (også roderi) er noget prosselværk, brokkenskide, pullerværk, pøleværk, mogværk og meget andet. Snallerværk er noget værdiløst småteri. Kodder (*kå'r*) er det samme som snak, sludder. Hvis man finder at en er egnet til noget er han vorren til det. En flittig person er køn (*tjön'*).

Desværre tillader pladsen ikke at vi bliver ved. F.eks. tør vi ikke komme for godt i gang med benævnelser for ting (karrum, hovtang osv.) eller bygninger: råling, nøds, rane (*rååj*, 'høloft'), taske (i laden), bing, eller den særlige brug af forholdsord: 'god med en', eller de mange spøgende udtryk som krikkepranger 'hestehandler', spare på (eller hvile) skankerne, samt mange andre emner. Hvad vil det sige at noget 'skroller langt hen'? Hvad er en odde (*åj*) kop? Hvad er en 'vanningved'?

Men til sidst kunne vi nævne to særlige og meget karakteristiske ordgrupper, nemlig udsagnsord med indskudt *n* og nogle biord der ikke er umiddelbart genkendelige.

Udsagnsord med indskudt *n* er for eksempel: fedne (*fjæ'n*), vidne 'udvide', sødne, spagne 'gøre spag', klarne, ligner 'gøre lige, rette ud', glatne, tyndne (*tøjjen*) 'tynde (ud)', letne, sletne 'gøre slet, glat', tætnes, friskne, (af)kortne. Vi kender typen fra rigsmålet: tætnes, løsnes, der betyder 'gøre tæt', 'få løs', men i Vendelbomålet er den altså langt mere almindelig.

Med de uigennemskuelige biord tænker jeg på sådan nogle som: alstedens (*ålstee'ns*, *ålstens*) 'altid'; nogenting (*haj for entj notteng jur fare*); nogensteder (*a ka entj fe:j ham noster*); enting (*hå do entj jän*

teng i på'g å sät fårwi 'noget i retning af en pog (pind, kæp)'). Hvorhenne betyder som regel bare 'hvor': *hwahän* (ell. *hwän*) *ä haj hän?*

Talemåder

De gamle vendelboer var ligesom folk i andre egne rige på talemåder og stående udtryk. Her er et meget lille udpluk:

Han ser inte lus epå træskoene (= er storagtig). Han er noget epå fårenes side (= er ikke for klog). Han skider inte på hans haser (= er ren og pillen). Han slæber inte halen i bladren (*bla·ren* 'sølet'; = han er en frisk fyr). Han svarer i Thy, når man spørger i Mors. (En bjesk, der kan få en død hest til at hikke.

Litteratur

Der er i tidens løb skrevet temmelig meget, både vers og fortællinger, på Vendelbomålet. En meget grundig fortegnelse findes i Niels Åge Nielsen: *De jyske dialekter* (1959), s. 107-108. Endvidere: Arne Espegaard: *Gavn og Gammen* (1960), samt Vendsysselafsnittet i Niels Åge Nielsen: *Dansk dialektantologi II* (1980). Hertil kommer nyere bidrag af f.eks. Bastholm, Inger Lauritzen og – ikke at forglemme – Niels Hausgaard.

Mindre gennemgange af Vendelbomålets særtræk findes – foruden i ovennævnte bog af Niels Åge Nielsen – i *Vendsysselbogen* (1954) (ved Arne Nielsen, alias Espegaard) og i *Gyldendals egnsbeskrivelse 2* (1969) (ved K. Ringgaard).

Ordforrådet er som bekendt behandlet i storværket *Vendsysselisk Ordbog I-IV* (1972-74) af Arne Espegaard. Her finder man ikke blot ordene, men også oplysninger om deres udtale, udbredelse og betydning, samt mange glimrende eksempler på ordenes brug.

En aktuel rapport om dialektens stilling i nutidens Vendsyssel, især blandt skolebørn, foreligger i: *Skolen, Samfundet og Dialekten*. 11 afhandlinger om elevers, læreres og forældres sprog og sprogsyn – belyst ud fra undersøgelser af forholdet mellem skole og dialekt i Hirtshals kommune. Udg. af Elisabeth Hansen og Jørn Lund (1983) 367 sider! En mindre udgave (69 sider) findes dog også: *Skolen og Dialekten*. Frederikshavn (1983).

Slutning

Denne gennemgang har næsten udelukkende beskæftiget sig med de ældres sprog, den "klassiske" dialekt. Enhver ved at den i dag er hårdt trængt af rigsmålet – eller noget i retning af rigsmål, og at det nok er meget begrænset hvad der kan reddes med over i de kommende generationers sprog.

En ting er sikker: i fremtiden vil man ikke uden videre kunne opdele befolkningen i dem der taler dialekt og dem der taler rigsmål. Det afgørende spørgsmål bliver om der fortsat er nogen der vil føle det naturligt at bruge dialekten sammen med ligesindede i det hjemlige miljø, selv om de udmærket er i stand til at tale rigsmål – og taler rigsmål – i den mere udadvendte del af deres tilværelse.

kwist, klemme, trykke. jvnfr. Angelsaksisk
 cwisan; Gotisk, kwistjan; eng. squeeze;
 Valsk, qwaigū. (Den valiske Form har Interesse
 de -Valekmændene maaske har bragt Ordet med
 sig dem fra Jylland.) Samsø.)
Vej - Bogvej - Vækast. jvnfr. ^{eng.} wood. (Addeo.)
köl; got. til pæ. Exempel: "Hlodan hœc dū ē.
 nō ?" "O, a a köl!" Samsø.)
stind, sidan, eftersom. Ex: "Kom og hjælp mig,
 stind dū ikke har noget at sige mig til!" Samsø.
tur, Laale, holde ud; Ex: "A köl saamant eut
 tur ē loye". Samsø.

En samsisk kilde fra forrige århundrede

Udsnit af brev (maj 1895) fra Mikkel Sørensen med bidrag til H.F. Feilbergs jyske ordbog. Originalmanuskript i Dansk Folkemindesamling.